

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

**ПОЛТАВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.Г.КОРОЛЕНКА**

ВИПУСК 5 (44)

**СЕРІЯ
“ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ”**

ПОЛТАВА - 2005

УДК 371.4:159.947.2 (063)

Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка. – Випуск 5 (44) – Полтава, 2005. – Серія “Педагогічні науки”. – 430 с.

Збірник наукових праць містить результати досліджень учених, викладачів, наукові пошуки докторантів, аспірантів з проблем свободи і відповідальності як виховних цінностей у вихованні особистості у творчості В.О. Сухомлинського, формування відповідальності у дітей та молоді в сучасних умовах свободи вибору, розвитку ідей у вітчизняних виховних системах у контексті прав дитини.

Головна редакційна колегія:

докт. іст. н., проф., акад. АПН України **Пащенко В.О.**
(головний редактор);
докт. біол. н., проф. **Байрак О.М.**;
докт. пед. н., проф., член-кор. АПН України **Бойко А.М.**;
докт. пед. н., проф. **Гриньова М.В.**;
докт. філос. н., проф. **Кравченко П.А.**;
докт. філол. н., проф. **Ніколенко О.М.**;
докт. фіз.-мат. н., проф., акад. АН ВШ України **Руденко О.П.**

Редакційна колегія серії:

докт. пед. н., проф. **Гриньова М.В.**;
канд. пед. н., член-кор. АПН України **Мальований Ю.І.**;
докт. пед. н. **Пустовіт Г.П.**;
докт. пед. н., проф., акад. АПН України **Савченко О.Я.**;
докт. пед. н., проф., акад. АПН України **Сухомлинська О.В.**
(заст. головного редактора);
докт. пед. н., проф. **Хомич Л.О.**

Відповідальний редактор – канд. філол. н., доц. Безобразова Л.Л.

Друкується за ухвалою вченої ради Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка (протокол № 1 від 30 серпня 2005 р.).

Збірник входить до Переліку №2 наукових праць, у яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних робіт (Постанова президії Вищої атестаційної комісії України від 8 вересня 1999 р., №01-05 / 9).

Свідоцтво про державну реєстрацію ПЛ №248.

© Колектив авторів, 2005

© Видавництво “Фірма “Техсервіс”, 2005

Соколова Л.Б. — доктор педагогічних наук, професор Оренбурзького державного педагогічного університету.

Соколовська О.С. — кандидат педагогічних наук, доцент Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського.

Стельмах Н.В. — кандидат педагогічних наук, доцент Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського.

Сухомлинська О.В. — доктор педагогічних наук, професор, академік АПН України, директор Інституту педагогіки АПН України.

Тимофєєва О.С. — аспірантка Оренбурзького державного педагогічного університету.

Ткачова Н.О. — кандидат педагогічних наук, доцент Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

✓ **Томілін О.О.** — кандидат с.-г. наук, доцент, директор Полтавської філії Європейського університету.

Тоцька Т.П. — завідувач ДНЗ №5 "Ялинка" м. Бровари Київської обл.

✓ **Федоренко Т.М.** — кандидат педагогічних наук, кандидат с.-г. наук, доцент Полтавської філії Європейського університету.

Федяєва В.Л. — кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології, проректор з наукової роботи Херсонського державного університету.

Хайруліна В.М. — кандидат педагогічних наук, член-кор. АПН України, директор Українського коледжу імені В.О. Сухомлинського (м. Київ).

Хомич Л.О. — доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу проблем виховання у професійно-технічних закладах Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України.

2. Кикнадзе Д.А. Потребности. Поведение. Воспитание. – М., 1968. – 148 с.
3. Леонтьев А.А. Психология общения. – Тарту, 1974. – 220 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 1. – К.: Радянська школа, 1976. – 654 с.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 2 – К.: Радянська школа, 1976. – 670 с.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 3. – К.: Радянська школа, 1976. – 659 с.
7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 4. – К.: Радянська школа, 1976. – 640 с.
8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 5. – К.: Радянська школа, 1976. – 639 с.
9. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности. – М., 1975.

УДК 37.014.1:17.023.31: [159.947.23]

О.О.Томілін, Т.М.Федоренко

СВОБОДА І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ВИХОВНІ ЦІННОСТІ

У статті розглядаються теоретичні засади інтеграції та реалізації свободи особистості в нашому суспільстві. Відтворені погляди свободи і відповідальності в стилі ідей В.Сухомлинського.

Freedom and responsibility of persons as educational values. Theoretical bases of integration and realization of personal freedom in our society are considered in this article. Views of freedom and responsibility in style of V. Sukhomlinskyi' ideas are stated.

Ключові слова: свобода, відповідальність, виховні цінності, необхідність, особистість, громадянськість.

Вихідним пунктом тоталітарних політичних режимів було панування не вільної особистості, а загальної суспільної свободи. Так, за умов соціалізму вся приватна сфера поглиналася суспільною, а індивідуальна корилася суспільним інтересам. У сучасному українському суспільстві визначається пріоритет ролі людини, практичного втілення ідеї свободи, наповнення її гуманістичними можливостями. Повноцінна

особистість формується в умовах демократії щодо соціальної і політичної діяльності, моральної і правової відповідальності перед людьми.

У школі, вищих навчальних закладах формуються кращі риси української національної ментальності: працьовитість, любов до землі, відповідальність і прагнення до втілення індивідуальних принципів свободи.

Що ж таке свобода?

Уперше проблема вираження свободи постає в давньогрецькій філософії у вченні Сократа. На його думку, свобода визначається чуттєвістю та природністю: вільним вибором універсального розуму. Арістотель у свободі виділяє моральні дії, зокрема, свободу волі. У філософії XVI-XVIII століття питання свободи наповнювалось новим змістом. Спіноза формує тезу про те, що свобода – це непізнана необхідність, прагне за допомогою моральних методів пізнання пояснити суть цієї категорії.

I. Кант свободу розуміє як невід'ємну частину практичної діяльності. Ф. Ніцше стверджує, що справжня свобода полягає у творчості, а попередній вибір знаходиться між добром і злом, що приводить не до істинного прояву свободи, а до гіршого чи кращого пристосування, до наявного буття, власне, до необхідності. “У мислителів XX ст. свобода можлива лише там, де людина усвідомлює суть своєї волі і наслідок її організації” [9].

Що ж до свободи і відповідальності, то це положення трактують як діалектичну суперечність (необхідність) і діяльність людини, яка здатна до вільного діяння (свобода) [8]. Свобода і необхідність виступає як антиномія: все підпорядковане необхідності; тоді не може бути свободи... Свобода ж людини – у пізнанні необхідностей природи. Людина здатна змусити природу діяти для певних цілей, приймати рішення зі знанням справи [8].

У сучасній філософській думці доходять висновку, що свобода домінує над буттям, вона завжди є змістовна. В останній філософській енциклопедії свобода розуміється як багатозначне поняття, “перш за все, вона виявляється в різних формах життєдіяльності, зокрема, тих, які відповідають нахилам особистості”. “Може бути економічна свобода, політична, інтелектуальна. Економічна свобода – це повсякденна боротьба за виживання від ризику залишитися без роботи і, відповідно, без засобів до існування. Заробітна платня, хоч мінімально, але виплачується регулярно.

Політична свобода полягає у звільненні індивідів певного суспільства від політики, від питань, що стосуються влади. Політика ведеться вождями. Наші громадяни у виборі кандидата виявляють особисту волю: голосувати чи не голосувати. Інтелектуальна свобода – це наукова ідеологія, яка визначає кожному індивіду його місце в існуючому світі” [7].

Важливо звернутися до спадщини В.О. Сухомлинського в плані питань свободи і відповідальності. У працях і статтях з морального виховання визначний педагог пов'язує відповідальність з обов'язком. У "Листах до сина" він говорить про свободу й обов'язок у такому аспекті: "Бути вільним – значить вміти робити вчинки так, як це вимагають інтереси народу. Основа свободи радянської людини – це гармонія суспільних і особистих інтересів. Абсолютної свободи немає і не може бути. Адже людина живе для людей. Особливо негативна думка про абсолютну свободу в сфері морально-етичних відношень – в любові, шлюбі, сімейному житті. У цих сферах людського життя свобода є перш за все великою відповідальністю. Бути вільним – це відповідати за все" [3].

Отже, якщо розглядати сучасну свободу в контексті з ідеями В.О.Сухомлинського, то ці питання можна трактувати наступними висновками: свобода визначалася суспільними інтересами, людина була залежна від об'єктивних проблем, її вчинки підкорялися інтересам народу. У наш час визначається пріоритет особистості. Її свобода визначається як прояв індивідуальної волі у свободі слова, у свободі дій, у визначенні її здібностей і можливостей на благо суспільства. Індивідуальна свобода в умовах українського національного державотворення визначається наповненням її демократичною та соціальною совістю. Проблеми дослідження свободи волі й особистості стали актуальними в нашій країні в процесі глибокого осмислення виборчої кампанії Президента України та здійснення урядової програми дій.

На сьогодні наша людина вільна у своїх думках, учинках, інтересах, намірах, може проектувати себе на вільно вибрану мету.

Вільна людина – це та, яка:

- по-перше, творча, що має свободу у сферах діяльності, де відчуває професіоналізм;
- по-друге, відповідальна, яка володіє силою волі, вона не може дозволити, щоб свобода трималася за рахунок інших;
- по-третє, людина, котра керувалась би у своїх вчинках моральними категоріями її загальнолюдськими цінностями, повинна жити у згоді із совістю, честю, гідністю;
- по-четверте, активна, ціленаправлена, яка постійно самовдосконалюється;
- по-п'яте, свободою володіє насамперед людина розумна і талановита.

Розвиток людських здібностей – воістину царство свободи. У нашому суспільстві передбачається розвиток свободи кожної людини. Держава створює всі умови і засоби, завдяки яким індивід зміг би безпечно і вільно користуватися своїми свободами. Держава не має права посягти на життя особистості. У статті 24 Конституції України записано: "Не може бути привілеїв або обмежень за ознаками раси,

кольору, політичних, релігійних переконань, статі, майнового стану, місця проживання, іншими ознаками" [2]. Отже, усі люди є вільні і рівні у своїй гідності і правах.

Метою соціальної держави є турбота про людину, її гідність, честь, свободу як громадянина, так і особистості.

Свободу можна розглядати у двоякому значенні: зовнішню і внутрішню. Зовнішня свобода залежить від внутрішньої, джерелом якої є розум людини, котрим вона керується, даючи можливість людині бути вільною за своєю природою.

Дослідження сутності свободи є джерелом постійного наукового інтересу. Вивченням питання свободи займалися такі науковці: П.Рабинович, В.Селиванов, Г.Балл, В.Кондратов, С.Шейко та ін. Прагнення до суспільної свободи та її забезпечення спостерігаються на всьому шляху становлення і розвитку *homo sapiens*.

Свобода і відповідальність – категорії багатогранні, вивчаються в філософському, етичному, правому, релігійному, юридичному аспектах. Виховуючи свободу як реальну цінність, потрібно на семінарах з етики організувати диспут "Що означає бути вільною людиною?", а також провести ряд бесід: "Що таке свобода?", "Якими свободами ми користуємося", "Свобода і вільні вчинки". Вияв свободи формується в особистості, коли вона безпосередньо бере участь у фестивалях, конференціях, вечорах, конкурсах. Формуванню особистості сприяють нововведені у вузах предмети "Християнська етика" та "Релігієзнавство".

Слід розглянути свободу і відповідальність у взаємозв'язку як нерозривні етико-філософські категорії.

В умовах становлення правової, соціальної держави, коли носієм суверенітету і єдиним джерелом політичної влади конституційно визначається народ, проблема відповідальності має постати перед громадянами, повноправними особами України.

Відповідальність – це соціологічна категорія, що означає усвідомлення індивідом, соціальною групою, класом, народом свого обов'язку перед суспільством [1]. Це особливий мотив людських вчинків. Ключовою рисою відповідальності є її постійність, яка виявляється всупереч змістовим відмінностям моральної вимоги.

Тут, на наш погляд, особливо важливими й актуальними слід відзначити положення видатного педагога В.О. Сухомлинського, пов'язані з питаннями свободи і відповідальності.

Вихованець – суб'єкт виховного процесу, який свідомо засвоює морально-духовні цінності, приймає самостійно рішення, покладає на себе відповідальність, здійснює вільний вибір. Весь сенс людського життя має бути спрямований на опанування звершення відповідальності. За такого рівня розвитку відбувається перетворення відповідальності як

суспільного духовного світогляду у відповідне моральне надбання людини.

Людина несе відповідальність за свої моральні погляди, ціннісні орієнтири, за правильне розуміння морального обов'язку, а також за зміст своїх дій у межах тих можливостей, які зумовлені особистими соціальними відносинами і обставинами.

Творче переосмислення і застосування ідей В.О.Сухомлинського повертає нас до його праць. У бесідах про громадянськість, зокрема у праці "Народження громадянина", автор наголошує: "Ми виховуємо найбільше багатство суспільства – людину, а найголовнішим у її вихованні є моральні цінності – громадянськість і відповідальність, що творять свідому й активну особистість" [4].

Громадянськість – це насамперед відповідальність, обов'язок, це та вища сходинка у житті людини, на якій вона відчуває себе відданим ідеалові. Відповідальність як виховна цінність формується в колективі. Це протилежне свободі поняття, яке характеризує ставлення особистості до суспільства з точки зору здійснення нею певних моральних та інших вимог з боку суспільства.

Від чого і у який спосіб може бути вільна людина в системі моральних відносин і за що вона повинна нести відповідальність?

У філософсько-етичній традиції проблеми моральної свободи розглядаються як комплекс запитань про можливість і здібності людини бути самостійно творчою, самодіальною особистістю, яка має відповідальність за свою поведінку в умовах її природної і соціальної дійсності.

Вільна людина та, яка діє так, як вона хоче. Внутрішній світ відповідальності особистості завжди відкритий до соціальних потреб, пріоритетів, людських смислів. Весь сенс людського життя має бути спрямований на опанування звершення відповідальності. За такого рівня розвитку відбувається перетворення відповідальності як суспільного духовного світогляду у відповідне моральне надбання людини. Ці надбання характеризуються її гуманістичною відповідальністю, розкриттям усіх духовних потреб. У цьому духовному поступі людина по-справжньому відчуває себе творцем цінностей.

У наш час, час розвитку ринкового господарства та входження України у світове співтовариство, держава дбає про вільний і всебічний розвиток особистості. Людська особистість повинна бути відповідальною за себе і за свої вчинки, щоб покладений на неї обов'язок був виконаний. Кожна особистість мусить відчувати відповідальність, пов'язану з такою важливою якістю, як свобода "вільних кроків".

Прикладом свободи і відповідальності можуть послужити останні події, пов'язані з виборчою кампанією. Помаранчева революція підтвердила демократичні свободи, відкрила нову Україну і показала перед світом свій престиж. Саме з українською народною революцією у

світі краще дізналися про Україну як державу, в якій за доброю волею народу вирішуються політичні реформи. Ми будемо відкрите суспільство, яке сповідує свободу слова. Майдан, мітинги творила молодь. Молоді громадяни, відчуваючи відповідальність перед країною, брали участь у помаранчевій революції. До їх голосу прислухалася влада. Це можливо лише в демократичній країні.

Президент Віктор Ющенко, виступаючи в США 6 квітня 2005 року, сказав: "Справжню свободу в Україні відкриває ХХІ століття" [6].

Отже, свобода і відповідальність як морально-філософські категорії, а практичні у виховній діяльності – важливі цінності, органічно пов'язані між собою як на індивідуальному особистісному, так і на загально-теоретичному рівні.

Виховання свободи і відповідальності у студентської молоді вищих навчальних закладів України і в громадян нашої держави є актуальною проблемою педагогічного дослідження.

Література:

1. Балл Г. Внутрішня свобода особи і особистісна надійність у контексті гуманізації освіти // Практична психологія та соціальна реформа. – 2003. – №9. – С. 1-7.
2. Конституція України. – К., 1998.
3. Сухомлинський В.О. "Письма к сыну". – К.: Рад.шк., 1985. – С. 513-514.
4. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. – К.: Рад.шк., 1985.
5. Сухомлинський В.О. Свобода і обов'язок. З листів до сина // Рад. освіта. – 1976. – 4 січня.
6. Україна-США: час реальних кроків назустріч. Виступ Президента України В.Ющенка на об'єднаному засіданні палат конгресу США // Урядовий кур'єр. – 2005. – 8 квітня.
7. Философия. Энциклопедический словарь / За ред. И.А. Ивина. – М., 2004.
8. Философський енциклопедический словарь / За ред. Э.Ф.Губского. – М.: ИНФРА, 1999. – С.406.
9. Шейко С.В. Проблема визначення свободи волі у філософії // Філософські обрії. – 1999. – Випуск 1-2. – С.151-161.